

DUNAKESZI HELYTÖRTÉNETI SZEMLE

Dunakeszi-Alag Helyismereti Lapja

SZERKESZTŐSÉG: KÖLCSEY FERENC VÁROSI KÖNYVTÁR
DUNAKESZI, KOSSUTH LAJOS U. 6.

FELELŐS SZERKESZTŐ:
CSOMA ATTILA ÉS LÓRINCZ RÓBERT

MÉGJELENIK ÉVENTE HÁROMSZOR
KIADJA A KÖLCSEY FERENC VÁROSI KÖNYVTÁR

Szüreti mulatság

„Édes Atyámfia!

Mivelhogy a szőlő megérett és azt le is kell szedni, avégből fordulunk magukho': legyenek segítségünkre és jöjjenek el Dunakeszin, az Iparos Otthonban f. évi szeptember hó 3-án vasárnap délután 6 órai kezdettel rendezendő szüreti mulatságra. Otthon ne vacsorázzon senki, mert Mici néni 7 órára olyan finom birkapörköltet és cigány-pecsenyét készít olcsón, hogy mindenki meg lesz elégedve, jó és olcsó badacsonyi és jó zene sem fog hiányozni, mert házi zenekar is lesz. Fedett helyiségről gondoskodunk.”

A fenti meghívást Legendi György kapta kézhez 1939 szeptemberében a Dunakeszi-Alagi Iparos Körtől. A korabeli falu őszi vigalmait mindig a környék fiatalságának zenés rendezvénye, a szüreti mulatság nyitotta. Az eseményt általában valamelyik civil szervezet rendezte, kibérelve a falu egyik kocsmáját. A fenti mulatságnak, rendhagyó módon, az Iparos Kör saját helyisége adott otthont. Minden szüreti bálnak volt egy bírója és egy bírónéja. A hagyomány szerint ezt a tisztet mindig a falu újdonsült házaspárja töltötte be. Az 1939-ben rendezett mulatságon ifj. Sipos Jánosé és feleségéé volt ez a tisztség. A résztvevők közül néhányan csikósnak, illetve csikóslánynak öltöztek, ruhájukat nemzeti szalag ékesítette. Az egész falun keresztül haladó felvonulásukkal kezdődött a bál. A menetet a főcsikós és a főcsikóslány vezette, 1939-ben Kónyi Jenő és Selmeczi Annuska. A felvonulás után jött a vacsora, majd hajnalig

tartó zene és tánc szórakoztatta a jelenlévőket. A belépődíjakból származó bevételt jótékonyági célra fordították. A bálban szokás volt, hogy a legények szőlővel kedveskedjenek a nekik tetsző leánynak. A legszebb fürtöket közszemlére tették, érinteni ezeket azonban tilos volt. A legényeknek így csellel kellett hozzájutniuk, hiszen minden vendég azt leste, hogy ki mer csenni a fürtökből. Aki nem volt elég ügyes, és tetten érték, annak a bíró szabta ki a büntetést komoly pengőforintokban.

A szüreti bál hagyománya – az elmúlt évek jószándékú kísérletei ellenére – kiveszöben van településünk életéből, így szőlőfürtök híján a Dunakeszi Helytörténeti Szemle legújabb számát nyújtjuk át kedves olvasóinknak. (a szerkesztők)

TARTALOM:

Szüreti multság Í.....1	SZAKÁLL Lászlóné
Emlékezés a XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus és a Szent István Emlékév dunakeszi vonatkozásaira2	CSOMA Attila
A repülőgépgyártás története Dunakeszin4	CSUKÁNÉ SZERÉMY Andrea
Színész vendég egy alagi villában6	BÁTONYI Pál
Körtvélyes Kesző és Sárfő magyar földbirtokos családjai 1630-1740 I. rész8	LŐRINCZ Róbert
Az Alag-Dunakeszi Református Egyházközség önállósulása10	ZSIGA Bernadett
Dunakeszi-Alag hadikórházai az I. világháborúban11	

SZÁMUNK SZERZŐI:

BÁTONYI Pál – nyá. ezredes (Sződ)
 CSOMA Attila – könyvtáros
 CSUKÁNÉ SZERÉMY Andrea – drámapedagógus (Szécsény)
 LŐRINCZ Róbert – könyvtáros
 SZAKÁLL Lászlóné – nyugalmazott iskolaigazgató
 ZSIGA Bernadett – egyetemi hallgató

DUNAKESZI HELYTÖRTÉNETI SZEMLE

Dunakeszi-Alag Helyismereti Lapja

Megjelenik évente háromszor,
 1000 példányban

Felelős szerkesztő:

Csoma Attila és Lőrincz Róbert
 Kiadja: Kölcsey Ferenc Városi Könyvtár
 Dunakeszi, Kossuth Lajos u. 6.

Felelős kiadó: Csonka Mária

Nyomdai előkészítés:

Preysing Frigyes

Nyomda: Raszter Nyomda Kft.,
 Budapest, Gyöngyösi u. 89.

ISSN 1789-9230

A lap megjelenését támogatja
 Dunakeszi Város

Önkormányzatának Művelődési
 és Közoktatási Bizottsága

SZAKÁLL LÁSZLÓNÉ

Emlékezés a XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus és a Szent István Emlékév dunakeszi vonatkozásaira

Családi emléktárgyaim között féltve őrzöm a 70 éve, 1938-ban Budapesten megrendezett XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus bronzszínű emlékkittűzőjét. A kongresszust az Actio Catholica egyik vezetője – a Dunakeszin jól ismert – dr. Bangha Béla¹ jezsuita páter szervezte. Az előkészületek már 1937. május 24-én megkezdődtek. A kongresszus 1938. május 25-től 29-ig tartott, majd másnapról az össznemzeti Szent István jubileumi évbe tokkolt, mivel szent királyunk halálának 900. évfordulóját is ekkor ünnepelte a magyar állam, valamint a katolikus és a protestáns egyházak.

A világkongresszus célja az Oltárszentség tiszteletének elmélyítése, a katolikus hitélet és hitbuzgalom erősítése volt. XI. Pius pápa államtitkárát, Eugenio Pacelli bíborost küldte legátusként Budapestre, aki 1938. május 24-én érkezett, és 31-én, a Szent Jobb esztergomi országglásán való részvétel után utazott vissza Rómába. A legátus részese lehetett a magyarok és ide zárandokolt külföldiek őszinte lelki feltöltődésének és a magas színvonalú magyar ünnepi rendezésnek. Egy év múlva XII. Pius néven pápává választották.

A kongresszus központi színhelye Budapest volt. A hozzá kapcsolódó *Szent István Emlékév* eseményei a Parlament előtti ünnepélyes szentmisével kezdődtek és a Szent Jobb országjárásával folytatódtak. A kettős emlékév 1938. október 8-án Kalocsán záróünnepséggel fejeződött be. A hetven éve történt eseményeket több kiadvány dokumentálta. A váci Püspöki Levéltárban kezembe került *A Magyar Királyi Államvasutak Dunakeszi Főműhelyének története* című kötet (1940), melyből a következőket tudtam meg:

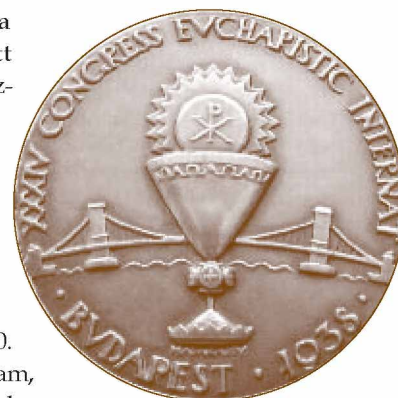
Pacelli legátus a Kongresszus megnyitóbeszédét mondja

A kongresszus ideje alatt, a megnövekedett forgalom miatt, a vasúti kocsik javítása megsokszorozódott. A munkából a főműhely jelentősen kivette részét. A már országos hírvú Magyarország Dal és Önképző Egyesület műkedvelő csoportjai (színjátszók, zenekar, tánckar) és a közel száz tagú férfikar 1938. május 27-én és 28-án este Dunakeszin, a szabadtéri színpadon szerkesztett műsorral és Johann Strauss *Cigánybáró* c. operettjével mutatta be a vidék kultúráját a Budapestre zárandokló külföldieknek. Az IBUSZ által az eseményre kiadott kombinált jegy tartalmazta a vasúti- és színházjegyet, valamint a vacsorát. Közben megtekinthették a Dunakeszi Műhelytelep munkáságának szociális, jóléti intézményeit (lakótelep, iskola, kultúrház, legényotthon, stb.). Dunakeszi bekapcsolódása az ünnepi eseményekbe nem véletlen, hiszen dr. Serédi Jusztinián hercegprímás több alkalommal is járt a Műhelytelepen (első alkalommal saját kérésére 1929-ben). 1930-ban a MÁV Elemi Iskola szuterénjében kialakított szükségkórházában az orgonaszentelést is a hercegprímás végezte el. Ez alkalommal a reprezentatív ünnepi ebéd elfogadásának feltétele az volt, hogy azt a dolgozók között költsese el.

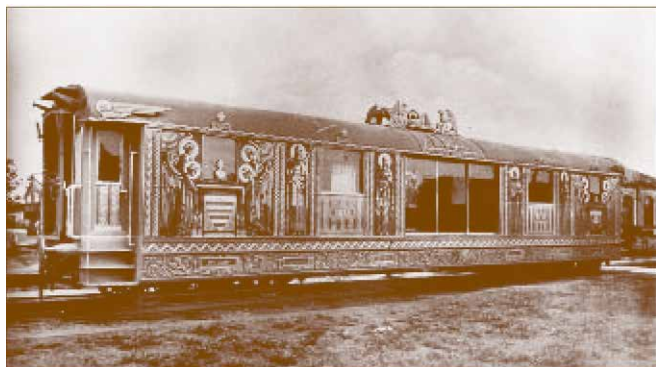
A kongresszus záróünnepségén, a budapesti Hősök terén celebrált szentmisén az 1200 tagú összevont kórusnak a műhelytelepi Magyarország férfikar is része volt. A közel félmillió tömeggel együtt ők is énekelték a kongresszusi himnuszt: *Győzelemről énekeljen Napkelet és Napnyugat...*

A címlapképen: a Révész István Helytörténeti Gyűjtemény fotója az 1937-es alagi szüreti multság résztvevőiről

¹ Bangha Béla (1880-1940)

A *Szent István Emlékév* székesfehérvári országos dalosversenyén 1938. július 26-án a férfikar aranyérmes lett. Műsorukon Kodály Zoltán *Ének Szent István királyhoz* című kórusműve is szerepelt.

A műhelytelepen készült „aranykocsi”

A Szent Jobb, országjárása során, május 31-től szeptember 25-ig minden vasárnap úton volt az Aranyvonattal. Első útja Esztergomba hajón vezetett, majd megkezdte vonatos körutazását az országban. Az ereklyét az „aranykocsiban” a 7 kg-os ereklyetartóban rezgécscillapító állványra helyezték. Az „aranykocsi” esztétikai kiképzése tervezéstől a kivitelezésig, valamint az ereklye biztonságos szállíthatósága a Dunakeszi MÁV Főműhely feladata lett, amit tisztelettel, becsülettel elvégzett. A kettős emlékévként főműhelyre vonatkozó megbízásait – a dolgozók véleménye szerint is – az erőskezű, melegszívű, szociális érzékű Lányi Ferenc főműhely főnök magas szinten teljesítette.

A *Szent István Emlékév* című kiadványban¹ Dunakeszivel kapcsolatosan az alábbi írás jelent meg:

„A váci járás területén a Szent István-évkével kapcsolatosan Dunakeszi község, Fót község, Püspökhátvan, Püspökszilágy és Sződ községekben voltak ünnepélyek, köztük Dunakesziben többször is, első ízben 1938. évi május hó 8-án. E napon külön-külön tartottak ünnepséget a férfilakosság, a nők és az ifjúság részére. A férfilakosság előtt a Kultúrház² nagytermében szent királyunk érdemeit Fieszl János esperesplébános és Bohunka Lajos községi jegyző méltatták. A nők részére tartott ünnepségen Tóth Mária római katolikus tanítónő és Soós M. Auxélia szerzetes tanítónő, intézeti főnöknő tartottak előadást a Kultúrház földszinti termében. Az ifjúsági ünnepélyen a római katolikus elemi iskola³ épületében a Szent István-év jelentőségét Szentes Rezső egyházközségi világi elnök és Bajnok Géza felügyelőigazgató méltatták. Az ünnepségek után az összes résztvevők a Hősök szobrához⁴ vonultak, majd az újonnan épített római katolikus plébániatemplomban tartott ájtatosság után több mint 3000 hívő részvételével ünnepélyes körmenet volt.

Május hó 27-én és 28-án a Dunakeszi MÁV főműhelytelepen a „Magyarság” Dal és Önképző Kör külföldi vendégek részére magyar ének-, tánc-, és népviseleti bemutatót rendezett. Ez ünnepségen szent királyunk honalapító jelenőségét Lányi Ferenc MÁV főtanácsos, főműhelyfőnök méltatta. A magyar dal szépségeit a dalárda, a zeneszámokat a cserkészzenekar, a táncokat a műkedvelőgárda, ősi népviseletünket pedig a község leánykörei⁵ mutatták be a külföldiek-

nek. Június hó 4-én a község képviselőtestülete ünnepelte Szent István király emlékét, amely alkalommal Bohunka Lajos községi főjegyző ismertette a Honalapító érdemeit és a képviselőtestület egyhangú hozzájárulásával keresztet helyezett el a közgyűlési teremben.

A Szent Jobb országjáró útjában június hó 18-án vonult át Dunakeszin Vác városába. Az átvonulás alatt a község lakói egyházi és világi előjáróik vezetésével csaknem teljes számmal vonultak ki, zászlók alatt és ősrégi szentistváni énekekkel hódoltak Szent István királyunk el nem porladó ereklyéjének. A fővárosban tartott szentistváni ünnepségeken és körmeneteken igen tekintélyes számmal vett részt Dunakeszi lakossága. Az ünnepélyes körmeneteken a dunakeszi főműhelytelep »Magyarság« cserkészzenekara sikeresen szerepelt. A Szent István-év záróünnepségét a dunakeszi római katolikus fiú- és leányelemi iskola szeptember hó 30-án rendezte. Ez alkalommal Fieszl János esperesplébános, Pataky József MÁV főműhelytelepi lelkész és Bajnok Géza felügyelőigazgató tartottak méltató előadást az iskolás gyermekek és a felnőtt lakosság teljesszámú részvétele mellett.”

Dr. Bangha Béla jezsuita páter és híres hitszónok célkitűzése a hitvédelem, a Mária Kongregáció szervezése, a női társadalom mozgósítása volt. Széles körű ismereteivel, éles logikájával, szervező erejével maradandót alkotott. Az atyát a dunakesziek ismerték, szerették. A jezsuita rend a 30-as években dunakeszi gazdáktól egy egyszerű vadászkúriát vett nyaraló céljára, amely a Barátság út melletti akácosban állt. Itt puritán módon napokat, hétvégeket töltött a páter. Részt vett a község közéletében is. Sokszor megfordult Fieszl János plébános társaságában. Gyakran prédikált, például a kibővített Szent Mihály templom szentelésekor is. A műhelytelepiekkel is tartotta a kapcsolatot, többek között 1933-ban megtekintette a Magyarság műkedvelői által színre vitt Huszka Jenő *Güllbaba* című daljátékának szabadtéri előadását. Serédi Jusztinián és Bangha Béla több éves dunakeszi kapcsolattartása bizonyára elősegítette lakóhelyünknek a kettős szentév eseményeiben történő részvételét. Mi több, a dunakesziek emlékezetében él az a történet is, hogy Bangha vendégeként maga Pacelli bíboros is kilátogatott Dunakeszire a kongresszus tartama alatt.

Az Eucharisztikus Világkongresszus főoltára a Hősök terén

Városunk történetét áttekintve úgy érzem, az 1930-as évek anyagi áldozatokkal járó három templomépítése mellett (Szt. Imre, Szt. Mihály, evangélikus templom) dicséretes, hogy a lakosság az országos eseményekbe is tettekkel, lelki erővel kapcsolódott be.

¹ *Szent István Emlékév*. Szerk.: Serédi Jusztinián. Bp., 1940.

² A volt Községi Kultúrház a Fő út 24. szám alatt

³ A mai Szent István Általános Iskola

⁴ Az I. világháborús Hősi Emlékmű a Szent István utcában

⁵ Árpádházi Szent Margit Kör és a Gyertyavivő Mária-lányok

CSOMA ATTILA

A repülőgépgyártás története Dunakeszin

A magyarországi repülés történetébe településünk 1945 januárjában kapcsolódott be. A Budapestért folytatott harcban ugyanis használhatatlanná váltak azok a fővárost övező repülőterek, amelyeket utánpótlási célokra a Vörös Hadsereg igénybe kívánt venni. Olyan sík területek után kellett tehát nézniük, amelyeken kevés ráfordítással használható reptereket alakíthattak ki gépeiknek¹. Így esett a választás az alagi lóversenypályára, amelynek egy részét már közvetlenül a harcok elülte után (1944. december 28.) kisajátították erre a célra². A sebtében végrehajtott tereprendezésre a helyi lakosság munkáját is igénybe vették, amelynek eredményeképpen január 9-én már le is szálltak az első harci gépek a repülőtéren.

A terület jellege a háború után is megmaradt, és a repülőteret a szovjet hadsereg idővel átadta a magyar sportrepülésnek. Dunakeszin a vitorlázórepülés honosodott meg első sorban, így e szakág magyarországi történetét érdemes egy kicsit felelevenítenünk. A két háború között nagy támogatást élvezett a vitorlázórepülés, amelyet az alakulóban lévő magyar légierő kiképzőbázisának szántak. Az első vitorlázórepülést 1928-ban hajtották végre a budaörsi repülőtéren Németországból vásárolt gyakorlógépekkel³. Az első magyar tervezésű gép repülésére 1933-ig kellett várni. Számos tervezőműhely kezdte meg a munkát, így a gyöngyösi reptéren, a Műegyetemen, valamint Rubik Ernő tervezőmérnök körül is kialakult egy-egy tehetséges csoport.

A háború során a gyártó üzemek, tervező- és javítóműhelyek sorra megsemmisültek, így újjá kellett szervezni a sportot. 1948-ban megalakult az Országos Magyar Repülő Egyesület (OMRE), amely összefogta a korábbi repülő egyesületeket. Egy évvel később a tervezés is az OMRE felügyelete alá került, a tervezőiroda vezetésével Rubik Ernőt bízták meg. Ugyanebben az évben létrejött az Egyesület budaörsi repülőgépjavitó-műhelye, és győri repülőgéptervező és építő munkaközössége. Néhány év múlva megszüntették az OMRE-t és utódjaként létrejött a Magyar Repülő Szövetség (MRSZ). Ez 1951 októberére állami forrásból és jelentős társadalmi munkával elkészítette dunakeszi telephelyét, ahol elsősorban a repülőklubok gépeinek javítását végezték. A telephely, hivatalos nevén MRSZ Dunakeszi Központi Repülőgép Javitó Műhely azonban nemcsak javítással, hanem repülőgép-építéssel is foglalkozott. A műhely első munkája a Nagy Hugó által tervezett, kétüléses alapfokú kiképző vitorlázógép, a *Bene* volt. Ez a mindössze egy példányban legyártott vitorlázó 1952 augusztusában repült először Rozenberszi Józseffel. Sorozatgyártása végül nem kezdődött el, mert a szakértők az 1951. évi repülőgép-tervezési pályázaton első díjat nyert Z-03 *Ifjú-ság* típusjelzésű gépet jobbnak ítélték, és annak a sorozatgyártását rendelték el. A *Benét* így már 1954-ben kicselezte.

Az *Ifjú-ság* Zsebő Ferenc tervei alapján készült Dunakeszin, első repülésére 1953. február 5-én került sor Karsai Endre be-repülőpilótával. Repülési tulajdonságait a pilóták általában

Ifjú-ság

kedvezőnek ítélték meg, bár a pilótaülés kényelmetlenségét kifogásolták. A Budapesti Műszaki Egyetem Repülőgépek Tanszéke 1953 nyarán végezte el a gép repülés közbeni teljesítmémméréseit, amelyek a vártnál jobban alakultak. Ennek köszönhetően a sorozatgyártás előtt az igények tovább nőttek, és felvetődött, hogy a gépet nemcsak a kezdők alapfokú kiképzésére, hanem magasabb szintű teljesítmény- és műrepülés oktatásra is igénybe vegyék. A fenti elképzelések alapján áttervezett Z-03A első példánya 1955. január 25-én készült el, a sorozatgyártás utolsó darabja pedig 1956 márciusában hagyta el a dunakeszi üzemet. A gép bemutatkozott a lipcsei vásáron is, amelynek köszönhetően egy változatát Belgiumba is exportálták. A repülési tulajdonságok figyelembe vételével megalkották a Z-03B típust is, amely a továbbfejlesztéseknek köszönhetően alkalmasabb volt kiképzőfeladatokra. A konstrukció alapparaméterei azonban változatlanok maradtak, így viszonylag nagy tömege miatt a kezdő pilóták számára nehézkes volt a leszállás.

A B-típus 1956 májusában repült először a dunakeszi repülőtéren, sorozatgyártása 1957 és 1959 között zajlott, amely során 33 gépet építettek. Exportra mindössze egy darabot sikerült belőle eladni, mivel egy üzleti bemutató alkalmával túlterhelés miatt megsérült a gép a levegőben. A Z-03 ennél fogva nem váltotta be a hozzá fűződő reményeket, de mégis jelentős típus volt, mivel előrelépést jelentett a vitorlázógépek tervezése és építése során előretörő fémtechnológia alkalmazása terén. Általános tendencia volt ugyanis, hogy a repülőgépek szerkezetéhez használt minősített faanyag egyre drágább és nehezebben hozzáférhető lett, így a magyar vitorlázórepülés a fémszerkezetű gépek felé nyitott. Az *Ifjú-ság* még a fa és a fém keveréke volt, de építése már az új irány felé mutatott. A dunakeszi üzem ennek a kísérletezésnek az úttörője volt, és sok kiváló fémipari szakember gyűjtőhelye lett, közülük megemlítendő Bátor Lajos, Bence Iréneusz, Falusi István, Farkasházi Károly, Frecska Sándor, Lombos (Link) Vilmos, Lovistyék József, Majdán Ferenc, Majdán Rudolf, Radó István, Radó József, Sinka Károly, Szabó Imre, Z. Szabó Lajos, Szántó József, Szatmári Imre, Varró Lajos és Wolf Gyula neve.⁴ Az *Ifjú-ság* volt az üzem legnagyobb példányszámban gyártott gépe.

¹ Ez az eljárás általános volt a második világháborúban, hiszen a nehézbombázók kivételével majd minden géptípus képes volt a gyepen való fel- és leszállásra. Dunakeszin elsősorban Jak és Míg típusú harci gépek szálltak le.

² *Dunakeszi krónika 1255-1975*. Dunakeszi, 1975. 26.

³ Jereb Gábor: *Magyar vitorlázórepülőgépek*. Bp., 1988. 12.

⁴ Jereb G: *i.m.* 19.

Dunakeszin ezután még több vitorlázógépet építettek, de ezek mindössze 1-2 példányban készültek. Ilyen volt a *Fergeteg* is, amelynek terveit még Beniczky Lajos dolgozta ki a világháború alatt. Az 1945-ben elhunyt mérnök halála után három évvel vették elő újra a terveket, amelyekből – jelentős módosítások után – 1952-re megépítették az M 30 *Fergeteg* kétüléses teljesítmény-vitorlázógépet. A versenyrepülésre szánt gép építése Forray János vezetésével folyt. Az alaptípuson kívül még négy típus készült el belőle: M 30B, M 30C, M 30C/1, és M 30C/1 Super. Utóbbi kifejezetten az 1954. évi lesznói nemzetközi vitorlázórepülő-versenyre készült, de nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket és csalódást keltő helyen zárt.

Időközben a dunakeszi műhely folyamatosan bővült, több százan dolgoztak a telephelyen. Mindez szükségessé tette az üzem átalakítását, így 1955 márciusában Alagi Központi Kísérleti Üzem (AKKÜ) néven függetlenedett az MRSZ-től és önálló ipari üzemmé vált. Ebben az időszakban gyártották le a Zsebő Ferenc tervezte együléses műrepülő vitorlázógépet, a Z-04 *Béke*-t, amely 1955 júniusában repült először. A *Béke* kiváló repülési tulajdonságokkal, nagy zuhanósebességgel, továbbá műrepülésben viszonylag kis magasságvesztéssel rendelkezett. A pilóták nagyon kedvelték, rendszeres szereplője volt a repülőnapoknak, és külföldön is több paradén bemutatkozott. Jó fogadtatása ellenére sajnos csak egy példány épült belőle.

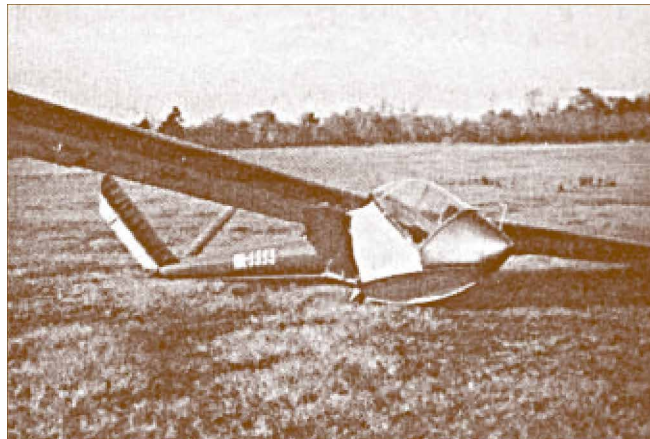

Sírály

A magyar vitorlázórepülők 1956-ban vettek részt először a Nemzetközi Repülő Szövetség (FAI) világbajnokságán. Ebből az alkalmából a Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség (MÖHOSz) két új verseny- és vitorlázógép építését és tervezését rendelte meg az AKKÜ-nél. A teljesen fa szerkezetű gépek kevéssel a világbajnokság előtt készültek el, és az A-08 *Sírály I.* nevet kapták. A *Sírály I.*-ből két példány épült, berepülésükre 1956. május 5. és 25. között került sor a dunakeszi repülőtéren. Ez a típus – bár a versenyzők rövid felkészülési ideje miatt a világbajnokságon nem tudott jó eredményeket elérni – több nemzeti rekordot is repült. A tervezőgárda élén ezúttal is Zsebő Ferenc állt, csapatában ott volt az a dunakeszi illetőségű Cserkúti János repülőmérnök is, aki már a *Fergeteg*, és a *Béke* tervezésében is komoly szerepet vállalt.⁵

Az AKKÜ-ben a vitorlázók tervezése és építése mellett tovább folytatódott a könnyűfém építési anyagok vitorlázó repülőgépek szerkezetében való alkalmazhatóságának a kutató-

sa. Ennek a kutatómunkának az élén a világhírű Rubik Ernő állt, aki az ötvenes évek közepétől dolgozott Dunakeszin. Szabadalmaztatott könnyűfém szerkezetének tökéletesítésében fontos szerepe volt az AKKÜ-ban tervezett és épített R-23 *Gébics* gyakorlógépnek. Az együléses, gyakorló vitorlázógépnek használható *Gébics* 1957. június 13-án emelkedett először a magasba Dunakeszin. Könnyen és biztonságosan repülhető típus volt, sorozatgyártását azonban nem rendelték el.

Gébics

Még ugyanebben az évben komoly változások történtek az AKKÜ-nél, amely során az üzem teljesen átalakult és más iparágakban folytatta tevékenységét. Leállt a repülőgép tervezési és építési munkálatokkal, és Mechanikai Laboratórium néven működött tovább. A *Gébics* és a többi vitorlázógéppel kapcsolatos munkát fokozatosan az esztergomi Sportártermelő Vállalat vette át. Rubik Ernő is ott tökéletesítette könnyűfém szerkezetű vitorlázógépeit és alkotta meg többek között a *Góbét*. Az AKKÜ-ben dolgozó mérnökök többségét viszont a Mechlabor vette át.

A repülőgépgyártás Dunakeszin ezzel befejeződött. Az 1951 és 1957 közötti időszakban 8 vitorlázógép-típust terveztek és építettek, összesen 75 példányban. A repülőtér azonban folytatta működését, ahol az új típusok berepülése és tesztelése továbbra is zajlott. Az ötvenes években virágzó dunakeszi repülőélet jelentőségének bizonyítéka – a nagyszerű mérnökökön és repülőgépeken kívül –, hogy 1954-ben Zenthe Ferenc főszereplésével a község repülőtéren forgatták a *2*2 néha öt* című magyar játékfilm repülő jeleneteit.

A repülőtér napjainkban

⁵ Csoma Attila: *Dunakeszi arcképcsarnok*. Dunakeszi, 2005. 41.

CSUKÁNÉ SZERÉMY ANDREA

Színész vendég egy alagi villában - Szerémy Zoltán

Amikor egy évvel ezelőtt szakdolgozatom témáján gondolkodtam, hamar eldöntöttem, hogy színháztörténeti témát fogok választani. Az ELTE drámapedagógia szakirányú képzésének lezárásakor olyan kutatómunkára terelődött a figyelmem, amely egyrészt családtörténeti kutatásnak ígérkezett, másrészt új adatokkal szolgálhatott a színháztörténet számára. Szerémy Zoltán, a Vígszínház híres epizodistája, dédnagyapámnak, Szerémy Lászlónak volt az unokabátyja. A színművészt szülőföldjén, Nógrád vármegyében, éppannyira megbecsülték, mint a „nagy palóc” Mikszáth Kálmánt! Szerémy életének utolsó éveit Alagon töltötte. Hogy mennyire szívébe zárta a települést, jól példázza az, hogy Molnár Ferenc író a színészt elnevezte „alagi érseknek”.

Szerémy Zoltán (1861-1934)

Szerémy Zoltán Károly a Nógrád megyei Nógrádme gyerben született 1861. december 14-én. Hat éves koráig szülei a megyeri, a géci és a szécsénykovácsi birtokaikon gazdálkodtak. Az édesapa, Szerémy Gábor 1868 körül elveszítette birtokai egy részét, és úgy döntött, hogy hivatalnokként a megye szolgálatába áll. Így került a család később Balassagyarmatra, ahol a családfő először számvevőként, majd főszolgabíróként tevékenykedett, mely tisztet Mikszáth Kálmán apóstól, Mauks Mátyástól vette át. Zoltán anyai nagyapja, daruvári Kacsovich Lajos ügyvéd, majd országgyűlési tudósító, Brunszvik Teréz grófnő jobbkeze a kiseddóvás népszerűsítésében, szervezésében, Pest város főjegyzője, az MTA levelező tagja, országgyűlési képviselő 1848-ban. A szabadságharcban betöltött szerepe miatt évekig bujdosnia kellett. 1865-től mint Nógrád vármegyei királyi törvényszéki bíró tevékenykedett és Gyarmaton élt. A Kacsovich-műveltség, a palóctáji hagyományok elegendő élményt nyújtottak ahhoz a kis Zoltánnak, hogy a későbbiekben a színházi szakmában is meríthessen gyermekkora tapasztalásaiból.

A balassagyarmati elemi tanulmányok után a jezsuita iránítás alatt álló nagyszombati érseki konviktusban folytatta tanulmányait. A gyarmati színpadon nézőként szerzett élményeit immár a konviktusi színházi nevelés is gazdagította, érlelte tálentumát. Nemcsak színházszeretővé, hanem színházat művelővé is nevelték őt a nagyszombati műkedvelő előadások. A középiskolai tanulmányok után apai nyomásra folytatta a családi hagyományt, és beiratkozott a jogi egyetemre. Még a második tanévet is elkezdte, de többet járt a pesti szórakozóhelyekre, mint az egyetem padjai közé. A kínkeserves, ráerőltetett pesti jogi tanulmányok után egy kis időre visszavonult a csalódott, megfutamodását rosszálló szülők oltalma alá. Vágyakozva gondolt húga, az akkor tizenéves Szerémy Gizella pályaválasztására, aki ekkoriban főszolgabíró édesapjuk engedelmével Pesten tanult színésznőnek a Színészeti Tanodában. A színészeti tanulmányokhoz túlkoros, de mégis azután áhító Szerémy Zoltánt egy Adria Biztosítós főtiszt-

viselő beprotezsálta a biztosító elnökénél, báró Podnamiczky Frigyesnél. A bárónak, több színház intendánsaként, szava volt a tanodai felvételinél is. 1885-ben Szerémy Zoltán balassagyarmati jogászsegédből színészeti tanodás lett. Gizella húga után egy évvel, 1889-ben kapta kézhez a színészmesterségben jártasságát tanúsító oklevelét.

Rövid időre a kassai színházhoz szerződött, majd anyagi problémái és hitelezői elől testvéréhez, az akkor Kolozsváron szereplő Gizellához menekült. Így lett egy nagyszerű társulatnak a tagja, ahol együtt játszott többek közt Hegedűs Gyulával, Gál Gyulával, Beregi Oszkárral, Delli Elmával. Ez volt az a híres színészgárda, amely 1896-ban a kolozsvári direktor, Ditrói Mór irányításával, induló társulata lett az 1896-ban ezeréves évfordulóját ünneplő Magyarország új,

Szerémy Zoltán Fedák Sárral
1915-ben a Vígszínház színpadán

pesti magán-színházának, a Vígszínháznak. A színház avató-előadására 1896. május 1-én került sor. Szerémy Zoltán így lett a Vígszínház első társulatának tagja, és hűségesen szolgált a színházat nyugdíjba vonulásáig, 68 éves koráig. A színész pályafutásának 40. évfordulóján a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Részvénytársaság rádiós műsorban köszöntötte őt. A műsorban közreműködtek az akkori színházi élet nagyjai: Hegedűs Gyula, Pethes Sándor és Varsányi Irén.

A „ravasz palóc”, ahogyan kollégái nevezték, a ma is működő színész-társaság, a Fehér Hollók kitalálója, elindítója volt 1923-ban. A Fehér Hollók 2003-ban ünnepelték fennállásuk 80. évfordulóját. Az egyesület tagjai közé tartozó művészek a mai napig megemlékeznek társaságuk megálmodójáról, és arról, hogyan bírta rá Szerémy pályatársait az első színészkirándulásra. Mindig a társaság motorja volt finom, ámde csipkelődő humorával. Hat évig, 1929-ig, egészsége megromlásáig volt tevékeny részese a Hollók rendezvényeinek.

A XX. századi magyar irodalom több jeles képviselője méltatta Szerémy Zoltán művészetét. Bródy Sándor írta: „...ez az egyetlen színész, akitől nem hallottam gixert”. Molnár Ferenc tollából származik a következő sor: „egyike azoknak, akiknek isteni teljességben adatott meg a színészi zseni”. Az elismert epi-

zodista színészpedagógus is volt, Molnár Ferenc így méltatta tanítói tevékenységét: „Ennél a Szerémy Zoltánnál dúsabb adakozó és nagyobb tanítómester kevés járkált még e hazában a színházak körül.” Színházi, tanítói tevékenysége mellett tanúja és alkotója lehetett a magyar filmművészet kialakulásának. Az 1900-as évektől kezdődően tizenhárom némafilmben játszott. 1916-ban forgatták Jókai Mór *Míre megvénülünk* című művéből készült filmet, melyben Szerémy Zoltán Topándyt alakítja. Az erősen sérült kópiára 1989-ben bukkantak rá, majd restaurálták. 2006-tól különböző filmfesztiválokon vetítik, így hozzáférhetővé vált az érdeklődők számára.

Az „alagi érsek” szerette a társasági életet. Így talált rá színész barátai az alagi lóversenypályák nyújtotta élvezetekre. Hegedűs Gyulával és sok más kollégájával nagy összegeket szórt el a versenypályákon fogadásaival. A lóverseny szenvedélyévé vált, megrögzött agglégényként bátran hódolt a szórakozásának. Ám nemcsak a lóversenyek vonzották Alagra. Id. Mravik Pál galopptrénerhez és annak családjához fűződő barátsága révén – a kezdeti vakációzásokon, vadászatokon túl – még több időt kívánt tölteni a településen. Az első világháború első évében kiköltözött Alagra, a Mravik-villába. Vele tartott édesanyja Szerémy Gáborné, testvére, Szerémy Gizella férjével Liptay Károly hírlapíróval, és kettejük kislánya Liptay Paula. A világháború idején Alag egy nyugalmas sziget volt Szerémy számára. „Bizony jó világ volt valamikor Alagon!” – írja visszaemlékezésében. Pejacsevich Albert grófi tréner és a Kleisznerék egy „üdülő oázist” hoztak itt létre. A bohém művész jól érezte magát a helységben, szép szavakkal beszélt a „kedves, nyájas, fenyőillatos” Alagról. Nem bánta, hogy odalett a vígszínházi gázsi a lóversenyfogadásokon, mert kedves barátokat szerzett épp a turf emberei közül. Alag határaiban a helyi vadásztársaság nyúl- és fogolyvadászatain szívesen ragadott puskát, így egy kevésbé költséges sportnak is hódolt a Vígszínház számos művésznének társaságában. Fájó emlékei is fűződnek Alaghoz, mert a háború első évében a család itt vesztette el a kis Liptay-lányt. A háború után, 1919-ben pedig a színésztestvérpár édesanyja, Szerémy Gáborné, született Kacsovich Gizella hunyt el. Az alagi temető lett szerettei nyughelye.

Kutatásom során ellátogattam az alagi Főti úti temetőbe. Az ott látott benyomásaimat a szakdolgozatomból idézem:

„Az t hiszem kevészer voltam annyira meghatódva, mint amikor Dunakeszi-Alagon a Főti úti öreg temető gazos, elhanyagolt síremlékei között a kápolnához vezető kis gyalogúton szemem egy ismerős nevet fedezett fel egy magas sírkövön: Középgénczi Szerémy Zoltán színművész 1861-1934 Emlékedet nem e kő, szívünk őrzi meg... Fehér Hollók. A meglepetésem leírhatatlan volt, mert valami miatt nem hittem abban, hogy Szerémy Zoltán sírja tényleg Alagon található. A magas kőemlék mellett egy ennél alig kisebbet is láttam, egy kertecskébe rendezve a másikkal, amely a színész édesanyja, Szerémy Gáborné Kacsovich Gizella sírhelyét jelölte.”

Szerémy Zoltán színművész Budapesten halt meg, de földi maradványait testvére, Gizella a szeretett Alagon helyezte végső nyugalomra. Ekkor már csak az egykori színésznő élt a családból, aki kislánya, édesanyja, férje után elveszítette testvérbátyját is. Két év múlva, 1936-ban Gizella követte Thália palóc szolgáját az alagi temetőbe. Sem a vígszínházi színésznő, sem férje, sem kislányuk sírjára nem bukkantam rá a főti úti öreg temetőben, pedig a plébánián található anyakönyvekből kiderült, hogy őket is odatemették. Az idő vasfoga alatt megrongálódott sírkövek között azonban ma már

nehéz eligazodni. Temetői nyilvántartás pedig nem segíthette keresgélésemet, mert csak 1979-től létezik ilyen adminisztráció a településen. Pedig még lehet, hogy állnak ezek a sírok is, csak borostyánnal befedve, kopottan, a szemlélődő számára felismerhetetlenül, olvashatatlanul.

Szerémy Zoltán és édesanyja sírja az alagi temetőben

Szerémy Zoltán egykor Alag megbecsült polgára volt, neve mára már feledésbe merült. A ma élő alagiak nemigen hallottak róla. Így vannak ezzel a nógrádmegyeriek és a balassagyarmatiak is! Egyik településen sincs róla utca elnevezve, mely emlékeztetné az ottaniakat és a vendégeket az egykori színészre. A három település közül csak Balassagyarmaton létezett korabeli sajtó a század első harmadában, ebben jócskán találhatunk írásokat a Palócföldről elszármazott színművészről. Csakhogy ezeket is már csak a kutató helytörténész forgatja, nem emlékeztethetik az utókort – ahogyan Hevesi Sándor nevezte – a „Vígszínház hőskorának nagy művésze”. A színháztörténet azonban nem feledkezett el a tehetséges palóc komédiásról. *Ocskay brigadéros* palóca, a *Míre megvénülünk* Topándy-ja, színészpedagógiai tevékenysége, és a színháztörténet számára felbecsülhetetlen adatokkal szolgáló írásos munkája, az *Emlékeim a régi jó időkől*, nem hagyja őt feledésbe merülni. Utóbbi memoárkötet hozzáférhető, kellemes, élvezetes olvasmány, melyben élete történetén kívül a korabeli színházi élet eseményeiről, jeles képviselőiről is megemlékezik. Levelezései híres kortársaival szintén színháztörténeti jelentőségűek.

A gyermek Szerémy Zoltán szíve Balassagyarmaté volt, a fiatal és az érett művész pedig Alagé. Az első világháború után egy ideig javarészt a fővárosban élt, de betegsége, nyugdíjazása után visszatért Alagra, a Mravik-villába. 1929-ben a Budapesti Színészek Szövetsége gondozásában megjelent memoárkötete. 1934 júniusában a Magyar Világhíradó adása arról tudósította a mozinézőket, hogy „Szerémy Zoltán, a Vígszínház jeles művésze visszavonultan él alagi villájában”. A nagy magyar epizodista 1934. október 31-én halt meg.

Ha írással sikerült felidézni az alagiak vendégszeretetét oly nagyra becsülő múltbeli alagi „bevándorló” palóc kedves személyét, nem volt hiábavaló a kutatómunkám. Szerémy Zoltán megérdemli, hogy Alag emlékezzen rá...

Felhasznált irodalom:

Szerémy Zoltán: *Emlékeim a régi jó időkől*. Bp., 1929.

Bálint András: *Művészbemutató*. Bp., 1964.

Szerémy Andrea: *Szerémyek*. (Szakdolgozat). 2008.

BÁTONYI PÁL

Körtvélyes Kesző és Sárfő magyar földbirtokos családjai 1630-1740

I. rész

Dunakeszi területe¹ ezekben az években a Habsburg magyar királyok, illetve a nádorok okleveleinek tanúsága szerint a Buday Bornemisza Bolgár, a Pilinyi és a Wattay családok kezén volt. A három részre tervezett cikksorozat első darabjában a fent említett családokat mutatom be. A második és harmadik részben e nemesi családoknak Dunakeszivel kapcsolatos tevékenységét tervezem ismertetni – a korabeli oklevelek, jegyzőkönyvek, családi iratok tükrében – időrendben.

Ezek a családok biztosították a település református² magyar lakosságának megmaradását, a magyar törvények betartását és adóztatását is. Ebben az időszakban ez a terület döntően török uralom alatt volt, amit a pesti és budai, többségében bosnyák katonaság biztosított.³ Bárá Esterházy Pál tábornok 1630. szeptember 26-án eladta Keszit, Csömörrel és Szentmihállyal együtt Buday Bornemisza Bolgár Pálnak és Pilinyi Benedeknek. (Az Esterházy család a Wattay család Pozsony vármegyei ágából származik,⁴ ahová a tábornok édesanyjának családja, az Illésházy is beházasodott.)⁵ A három említett család érintett tagjaira jellemző, hogy az ország középső részének „fővárosában”, Füleken – Pest-Pilis-Solt, Nógrád, Heves, Külső-Szolnok vármegyék közgyűléseinek színhelyén – a jól képzett és viszonylag független adminisztrációban dolgoztak.

Buday Bornemisza Bolgár család

Zsigmond magyar király 1428-ban a török elől menekülő bolgárokat telepít Rosd-sziget (ma Szentendrei-sziget) területére.⁶ A kismemesi Bolgár család Budán telepszik le, ezért Buday Bolgár lesz a neve, majd egy tagja bort nem kedvelőként megkapja a Bornemisza nevet is.⁷ A család 1538-ban Szapolyai János magyar királytól megkapja a rosd-szigeti Bolgár-földe falut.⁸

¹ Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveiben ebben az időszakban gyakran Körtvélyes, Kesző, Sárfő neveken szerepelnek a mai Dunakeszizhez tartozó területek.

² A törökök kiűzése után a felszabadított részekben a reformátusok iratai jellemzően elvesztek. A becslések szerint Magyarország lakosságának mintegy 80 %-a ekkor református volt. Jellemző, hogy a katolikus Rákóczi Ferenc *Vallomások, emlékiratok* (Bp., 1979. 241.) művében írja „Az egész sereg – alig tizedrészt kivéve – kálvinista volt...” A törökök az uralmuk alatt lévő területeken a római pápa papjait üldözték, csak a boszniai ferenceseket támogatták, nekik új püspökséget is engedélyeztek a Pozsega vármegyei Velikén. Dunakeszi 1676., 1680. években kurális hely. Ez azt jelenti, hogy csak nemesek lakják, ezért megtagadták a tized fizetését. Az Alagon lakók még 1711-ben is megpróbálták megtagadni, sikertelenül. Szarka Gyula: *A váci püspökség gazdálkodása a török hódítás korában 1526-1686*. Vác, 2008. 127.

³ „Buda egész lakossága boszniai bosnyák.” *Eolia Cselebi török világtutató magyarországi utazásai 1660-1664*. Bp., 1985. 252. ; „A budai vilájet váraiban 1558-ban beállt újoncok (814 fő) csak 2,5%-a származik Kis-Ázsiából, a többség 40,2% boszniai és 12,9% hercegovinai (¼ moszlim, ¼ áttért moszlim)...” Hegyi Klára: *Balkáni katonák és parasztok a budai vilájetben*. Bp., 2002. 24-25.

⁴ Révai Nagy Lexikona. VI. köt. Bp., 1912. 729. ; Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. IV. Pest, 1859. 80.

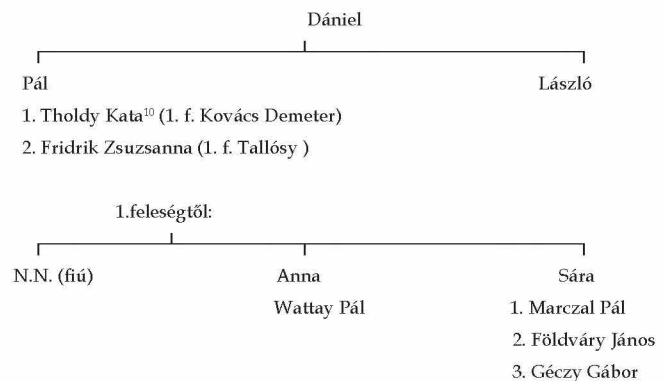
⁵ Nagy I.: *i.m.* V. 223.

⁶ Bártfay Szabó László: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002-1599-ig*. Bp., 1938. 157.

⁷ Jakus Lajos: *Szécsény prókátora Buday Bornemisza Bolgár Pál Bolgárországtól Bolgárfalutig*. Salgótarján, 1985. 11.

⁸ Magyar Országos Levéltár, P 1744, Wattay család.

A török Budán lakó László testvérétől, Pál 1620-ban megvette a falu részporcióját. László további sorsát nem ismerjük. Pál neves ügyvéd lett, többek között a váci, a nyitrai és a váradi püspöknek is prokurátora (védőügyvédje) volt. Tevékenysége során szerbeket telepített délvidéki falvaiból Pomáz térségébe, de birtokok (Paksy család gödi pusztái) gondviselését is vállalta. Füleken, Vácott, illetve Szécsényben lakott. A református ifjú már 1612-től Pest-Pilis-Solt vármegye szolgabírája volt. Felesége (Tholdy Kata) révén jelentős birtokhoz jut, Pest-Pilis-Solt (Soroksár, Szentmihály, Pomáz, Kalász stb.) Nógrád (Gede, Csecse, stb.) és Csongrád (Csány, Tázlár, stb.) vármegyékben. 1619-től Pilis vármegye császári és királyi adórovó dikátora (adószedője). A török hódoltságban adószedés közben fogságot is szenved, de a budai pasa a békeszerződések értelmében kénytelen elengedni. 1655-től Nógrád vármegye helyettes alispánja és 1659-től Pest-Pilis-Solt vármegye esküdtje. Pál 1661-ben hunyt el, végrendeletében már általa megvett falvakat is felsorol, többek között Bács vármegyében (Billa, Blata, Szylvás, stb.) és megemlíti örökös-ként Budán lakó menyét is. Birtokait két lánya (Anna és Sára) után vejei öröklik.⁹

Pilinyi család

Az ősi magyar kismemesi család tagjait Pilinyi, Pilényi, Peleni és pilinyi Nagy néven is írják.¹¹ A család nevét a Nógrád vármegyei Piliny településről vette.

A magnélkül elhalt Péter birtokait 1319-ben a Szécsényiek kapják. 1448-ban Péter, illetve 1493 és 1496 között Pál Nógrád vármegyei és László 1498-ban Gömör vármegyei alispán. Bálint, Benedek és Menyhért 1548-ban Piliny birtokosai, illetve Bálint Nógrád vármegyei alispán. Ferenc 1553-ban Nógrád vármegyei szolgabíró. A család kisebb birtokokat kapott Nógrád (Karancskeszi, Tarnócz, stb.) és Pest (Szele, Györgye, stb.) vármegyékben. Benedek 1597-ben Nógrád vármegyei táblabíró, 1622-ben Pest vármegyei birtokait eladja Litassy Istvának. A táblabíró Benedek és a család egy másik Benedek tagja 1597-ben becstelenségi pereket folytatnak egymással. Mihály

⁹ Magyar Országos Levéltár, P 1744, Wattay család. ; Jakus L.: *i.m.* 28-29. ; Beletzky János: *Nógrád megye története 896-1849*. Salgótarján, 1972. 202.

¹⁰ Borosy András: *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638-1711*. I. Bp., 1983. 32. ; Magyar Országos Levéltár, P 1744, Wattay család. Helyesen a Kaszás, de hibásan a Tholdy és Bornemisza családnál. Nagy I.: *i.m.* VI. 120.

¹¹ Nagy I.: *i.m.* IX. 293.

1642-ben, Albert 1643-ban pereskedik Buday Bornemisza Bolgár Pállal. A család több tagja részt vett a török elleni harcban (Eger, Buják) és elszegényedésükhöz jelentősen hozzájárult a fogságba esettek váltságdíjának előteremtése. Birtokaik nagy részét (a pilinyi kúriát is) 1661-ben és 1669-ben a Wattay család vette meg, míg a család utolsó férfi tagjának elhalásával a maradék birtokrészbe Jeszenszky Mihályt iktatják be 1730-ban.¹²

Wattay család

Ősi törzsfői család. A honfoglalás előtt a Kárpát-medencében élt – a fehérhorvátok (lengyelek) és a németek által – venger (vangar) néven nevezett nép egyik törzsét Vata-Bata (Báta)-Pata és rokon nemzetségeit (Tata, Káta, Mátá, Sáta, stb.) vezette, melynek területe Kelet-Dunántúltól Debrecenig terjedt.¹³ A második vérszerződéssel csatlakoztak Árpád népéhez (Anonymus „kunjai”). A besenyőkkel történt szövetségkötésnél Szatmár besenyői betelepültek a Kárpát-medencébe, ugyanekkor az egyik Vata egy besenyő törzs vezetője lett.¹⁴

A 907. évi pozsonyi csata után a Vata törzs részei Nyugat-Dunántúlra települtek (Bélvata, Vajaszvata, stb.).¹⁵ A családnak ez az ága adta a pozsonyi várnagyokat, továbbá részt vettek a nyugati hadjáratokban is.¹⁶ Ősei az Eszterházy, Illésházy stb. családoknak. A család békési ága biztosította az Árpád-házi királyok uralmának folyamatosságát azzal, hogy a pogány Vata (Vatha) kiverte a németek híveit Magyarországról, valamint megbüntette az erőszakot alkalmazó egyházi vezetőket és átadta a hatalmat I. András királynak. Fia, Janus a Csolt nemzetség őse, utódai közül többen püspökök lettek.¹⁷

A családnak a Borsod megyei Vattáról származó „felsővattai” előnevű tagjai négy ágra oszthatóak:

– vági ág: az 1400-as évek végén házasodott be a Sopron vármegyei Vághy családba I. Ferenc (Kapuvár, Léka, Velike, Sztrisnyák várkapitánya), fia, Lőrinc, Csesznek várkapitánya, unokája, II. Ferenc költő, festő (Veszprém, Székesfehérvár, Csesznek várkapitánya). Utódaik leányágon Kisfaludy, Hagymássy, stb. családok;¹⁸

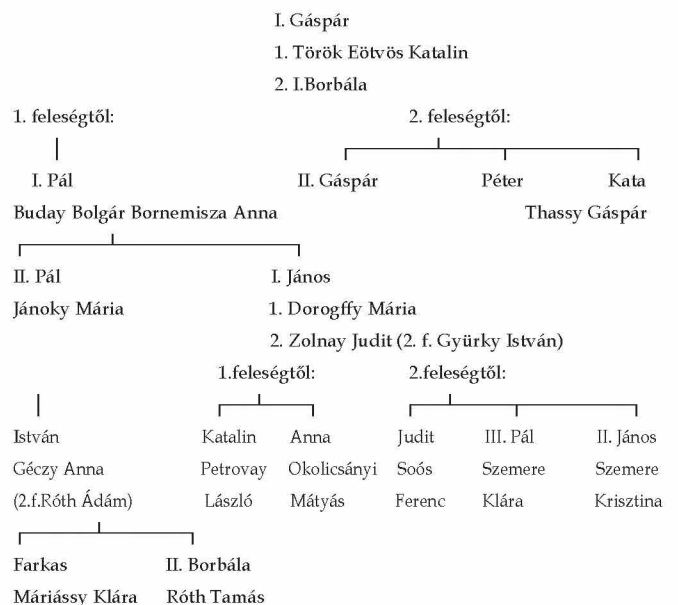
– szili ág: az 1600-as évek elején Lukács a Pozsony vármegyei Detrekő várkapitánya, majd a család Sopron vármegyében szerez birtokokat, leszármazottai ma is ott élnek;¹⁹

– borsod-gömör-abauji ág: Eger eleste után északra húzódnak, részt vesznek a török elleni harcokban, Eger, Boldogkőváralja, Szendrő, Putnok védelmében, a leszármazottak ma is ott élnek;²⁰

– pest-nógrádi ág: 1607-ben az evangélikus I. Gáspár bir-

tokrészt vesz Pilinyben. I. Pál 1641-ben Nógrád vármegyei esküdt, 1668-ban esküdt, majd 1681-től alispán Pest-Pilis-Solt vármegyében. II. Pál 1668-ban Heves megyei esküdt, majd Pest-Pilis-Solt vármegyei szolgabíró. I. János 1671-ben Pest-Pilis-Solt vármegyei szolgabíró, majd 1676-tól esküdt. Török fogságba esik, de kiszabadulása után katonáival részt vesz Vác, Pest, Buda felszabadításában. 1704-ben a Nógrád vármegyei kuruc nemesi felkelők kapitánya, majd Pest-Pilis-Solt vármegye első kuruc alispánja, 1711-ben Ajnácskő várkapitánya. 1686 és 1723 között a legaktívabb betelepítője Nógrád és Pest-Pilis-Solt (Sződ, Csomád, Rátót, Kiskörös, Solymár, stb.) vármegyéknek. István a telepítések végrehajtásában társa I. Jánosnak. II. Borbála a sziráki kastély építője. A család többnyire Füleken, Besztercebányán, Pilinyben és Szécsényben lakott.²¹

A család Vattáról származó tagjaiból vált ki a vattai Batta és a vattai Perbált család is. A család tagjai különbözőképpen írták nevüket: Vatay, Vathay, Vataÿ, Vataj, Vattay, Vathay, Vattaÿ, Vattaj, Watay, Wathay, Wattay, Watthay, Wattaÿ, Wattaj. Utódaik leányágon a Teleki, Szemere, Fáy, Kubinyi, Bárczay, Prónay, Görgey, Vay, stb. családok.

A Wattay család címere 1580²²

¹² Borosy A.: *i.m.* 35.42. ; Nagy I.: *i.m.* IX. 293-294. ; Belitzky J.: *i.m.* 103.149

¹³ A Vata, Bata, Pata nevek azonosak, egymással felcserélték az oklevelekben, település neveken, családnevekben hasonlóan, mint Bihar=Vihar, vagy Bay=Vay. A törzs települései Debrecenig körbe ölelik az Alföldet (tőlük kelet- északkeletre az Ugg, Ung ,Ugocsa törzs, délkeletre a székelyek települtek) Kolozspata, Vattaháza, Vatasomlyó, Batta, Patapoklos, Dunapataj, Vattacsanak, Százhalombatta, Bataháza, Gyöngyöspata, Vatta.

¹⁴ Henkey Gyula: *Magyar népességek embertani képe II. Rábaköz.* Bp., 2004. ; Padányi Viktor: *Dentu-Magyararia.* Veszprém, 1989. 440.

¹⁵ Osztrák (és szlovák) történészek, régészek szerint 907 előtt nem települtek magyarok a Kárpát-medence nyugati részébe. Elhangzott az Árpád emlékezete emlékülésen 2007.11.13-án

¹⁶ Győr-Sopron-Moson Megyei Levéltár, DF 202887, Vathai Mihály 1452.04.21. pozsonyi várnagy

¹⁷ Váradi püspök Vata 1186-89. *Révai Nagy Lexikona* XIX. Bp. 1926. 96.

¹⁸ *Wathay Ferenc énekes könyve.* II. Bp., 1976. 137-139.

¹⁹ Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad.* [é.n.] 650.

²⁰ Mihályfalusi Forgon Mihály: *Gömör-Kishont vármegye nemes családai.* Rimaszombat, 1907. 686-687.

²¹ Magyar Országos Levéltár, P 1744, Wattay család.

²² Pest Megyei Levéltár

LŐRINCZ RÓBERT

Az Alag-Dunakeszi Református Egyházközség önállósulása

1921. november 20-án vasárnap, délelőtt 10 órakor nagy tömeg gyűlt össze az alagi község háza tanácstermében. Az önállóvá vált Alag-Dunakeszi Református Egyházközség lelkészavató ünnepélyére érkezett hívek és meghívott vendégek nagy szeretettel köszöntötték a gyülekezet első lelkészének jelölt fiatal, 37 éves Kirner A. Bertalant.¹

A református közösség nem tekintett vissza nagy múltra a két településen.² Alagon a Lovaregylet Alföldről betelepült lovászai és alkalmazottai alkottak kálvinista csoportokat.³ Az eredetileg homogén, római katolikus vallású Dunakeszin a reformátusok arányát a MÁV Főműhelytelep építését végző Sátoraljaújhely környéki munkások növelték.⁴

A két községben így szövénként szerveződő protestáns közösség 1921-ben önálló anyaegyházközségi jogot kapott.

Az önállósodás dátuma a mai napig tisztázatlan volt a dunakeszi református egyház krónikájában. Egyes emlékezők 1921-ről, mások 1922-ről számoltak be.⁵ Az újpesti Független Újság Alaggal és Dunakeszivel foglalkozó rovata azonban 1921-ben részletesen tudósított az önállósodást követő lelkészválasztásról, az alakulási dátummal kapcsolatos kérdések így most tisztázódhatnak.

A Független Újság fejléce és az Alag-Dunakeszi hírek rovat lelkészavatóról szóló beszámolójának első sorai

Az 1921. november 20-i lelkészavató ünnepség beiktató beszédében Nagy Ferenc református esperes arról a magasztos papi hivatásról szólt, melynek legfontosabb feladata a trianoni tragédia után megtépett magyarság hittel és reménnyel való felvértezése kell, hogy legyen.

A beiktató beszéd után Balog Ferenc főtiszt református lelkész mondott áldást Kirner A. Bertalanra. Korláth Andor presbiter az új egyház vezetőségének, Ulreich Nándor alagi iskolaszéki elnök az evangélikusok, Molnár Gyula alagi főbíró a községi előljáróság, Várady Jenő MÁV főtisztviselő pedig a község nevében köszöntötte az egyházközség első lelkészét.

Megelégedett, jóleső érzéssel hallgatta végig az ünneplő sokaság Richter Béla dunakeszi római katolikus plébános üdvözlő szavait, melyben a felekezeti békét és türelmet hirdette, kiemelve: „Megcsonkított hazánk – úgymond – csak akkor lesz ismét nagygyá, hatalmassá, ha minden fia egyetért s nem a felekezeti ellentéteket keresik, hanem a krisztusi szeretet alapján egymás mellé állnak, egymást támogatják.”

A község házi beiktatót követően, délután egy órakor, a Hámor-féle vendéglő különtermében fehér asztalok mellett, 60 fős bankett keretében folytatódott az ünnepély, ahol több felszólaló után Kirner A. Bertalan köszöntötte meg a bizalmat. Hajnal Jenő főjegyző indítványára az összegyűlt társaság, a lelkészavató ünnepély alkalmából, táviratban üdvözölte Horthy Miklós kormányzót.

Az ünnepi napot dolgoz hetek követték. Az új eklézsia már decemberben felvetette egy templom építésének tervét, hisz saját helyiség híján a miséket az alagi község háza gyűléstermében tartották.⁶ (A terv azonban csak évtizedekkel később, 1957-ben valósult meg, amikor is a régi Szalay-féle lakóépületből kialakított Alagi Imaházat építették át templommá.)⁷

Az új egyházközség karitatív ünnepségeket is rendezett. 1921 karácsony szombatján énekekkel, szavatokkal színesített karácsonyestet tartottak a gyülekezet iskolás gyermekei részére. Gróf Pejacevich Jánosné Lónyay Róza grófnő és Kirner lelkész buzgólkodása folytán 40-50 gyermek részére meleg, kötött kabátokat és kesztyűket osztottak szét.⁸

Kirner A. Bertalan évekkel később távozott Dunakeszről, sőt a református egyházból is kilépve a baptistákhoz csatlakozott, akiknél lelkészként és híres egyháztörténeti kutatóként munkálkodott. Legjelentősebb művét, a *Baptista Krónikát* 1935-ben adták ki. 1948-ban megalapította a Magyar Baptista Levéltárat. Számos könyv, tanulmány és újságcikk fűződik a nevéhez, emellett a protestáns fejfák és sírfeliratok egyik első kutatójaként is ismertté vált.⁹ 1973-ban halt meg. Életére és munkásságára Bányai Jenő tekintett vissza a „*krónikás*” emlékére című írásával a *Békehírnök* 1974-es számában.¹⁰

A dunakeszi református gyülekezet Kirner A. Bertalant követő lelkészei, Tóth János, Bölcseki Gusztáv, Balla István, Szalkai Lajos és jelenleg Debrecenyi Károly István tovább folytatták a megkezdett munkát. Fáradhatatlan tevékenységük és a hívek tenniakarása nyomán – gyakran nehéz körülmények között is – folyamatosan épült, gyarapodott az idén 87 éves egyházközség.

¹ Független Újság, 1921. nov. 19., 4.; 1921. nov. 26., 4.

² Dunakeszin, a török hódoltságot követő pusztulás után, az 1880-as népszámlálás regisztrál első református lakost. Bisztrai Tibor: *Dunakeszi népességfejlődése a demográfiai adatok tükrében.* (Szakdolgozat). Bp., 1997. III. tábla

³ Az 1920-as népszámlálás szerint 289 református élt Alagon, ez a lakosság 17,8%-a. Bisztrai T.: *i.m.*V/2. tábla

⁴ Az 1920-as népszámlálás Dunakeszin 243 reformátust regisztrált, ez a lakosság 5,9%-a. Bisztrai T.: *i.m.* III. tábla

⁵ A *Dunakeszi Református Templom és Gyülekezet története.* <http://www.dunakeszi.hu/reformatus.html>

⁶ Független Újság, 1921. dec. 3., 4.

⁷ *Adatok a Dunakeszi ref. templomról.* (Kézirat). [é.n]

⁸ Független Újság, 1921. dec. 24., 4.

⁹ Botlik József: *Gát: száz magyar falu könyvesháza.* (Elektronikus változat). 2008.

¹⁰ [Bányai Jenő]: *A „krónikás” emlékére.* In: *Békehírnök*, 1974., 94.

ZSIGA BERNADETT

Dunakeszi-Alag hadikórházai az I. világháborúban

Magyarország területén az első állandó katonai egészségügyi intézmény alapítását II. József rendelte el. A Császári Királyi Pesti Helyőrségi Kórház elnevezésű intézmény bizonyíthatóan 1785-től kezdte meg működését. 1849-ben jelent meg a birodalom katonai egészségügyi intézményei számára a szervezeti felépítést megállapító határozat, amely alapjaiban az első világháború végéig fennmaradt. Az egészségügyi intézeteknek alapvetően két fő válfaja működött: az állandó és a táborigazgatási egészségügyi intézetek. Nagyobb helyőrségekben a betegápolásra, valamint az egészségügyi segédszemélyzet kiképzésére helyőrségi kórházakat állítottak fel. A császári és királyi haderő a Monarchia területén 1870-ben 32, 1900-ban 26, majd 1914-ben 27 helyőrségi kórházat tartott fent. A helyőrségi kórházakat először csak települési helyük nevével, 1870-től pedig már arab számokkal is jelölték. A helyőrségi kórházak önálló intézetek voltak, amelyek saját állománybeli katonatorvosokkal, lelkészekkel, számvivőkkel és egy egészségügyi osztaggal rendelkeztek. A helyőrségi kórház parancsnoka rendszerint törzsorvosi ranggal bíró katonatorvos volt.

A maga idején „nagy háborúként” emlegetett első világháború irtózatossá pusztítást vitt véghez és rettenetes véráldozatokat követelt. Az összesen több mint 15 millió ember halálát okozó, négy éven át tartó öldöklő küzdelem 1914. június 28-án Szarajevóban kezdődött, amikor Gavrilo Princip szerb nacionalista meggyilkolta Ferenc Ferdinánd osztrák trónörökösét. Hamarosan a két szembenálló szövetségbe tömörült nagyhatalmak háborúban álltak egymással.

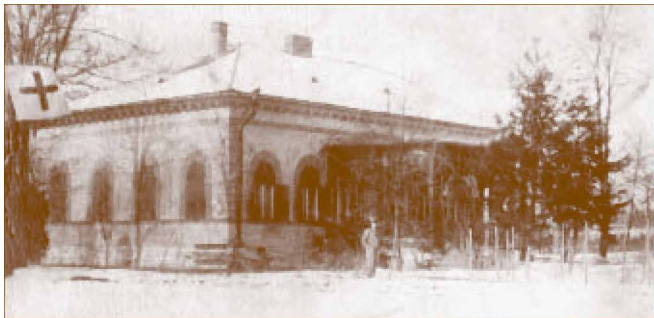
Az elhúzódó háború, a hadászat fejlődése, a fegyverek, harci eszközök tökéletesítése következtében a katonák tömegével sérültek meg. A rendes helyőrségi kórházak már 1914 telére megteltek sebesült katonákkal, ezért a jobb közlekedéssel rendelkező vidéki városokban és azok környékén tartalék

kórházakat állítottak fel. Dunakeszi fővárosához való közelsége és a már félig-meddig felépült MÁV Gyártelep felkeltette a katonai vezetés figyelmét, és a MÁV-telepen ekkorra elkészült főkapu, valamint a főigazgatóság épületéből, a portáslakásból, a mai VOKE József Attila Művelődési Központból és a Bagolyvárból (az utóbbi ma már nem látható) 1915 februárjában 1000 ágyas hadikórházat alakítottak ki. A mai Dunakeszi-Gyártelep vasútállomást ebben az időben Hadikórház megállóknak nevezték. Kezdetben 12 orvos és 50 ápolónő dolgozott itt. A betegek a kór neme szerint más-más pavilonban nyertek elhelyezést. Legtöbb persze a sebesült volt, de gyakorta kerültek ide szervi problémával küszködők is. Veszedelmes ragályos kórok is megjelentek, mint például a fekete himlő, kolera, melyeket nem katonatorvosok kezeltek, hanem a dunakeszi községi orvos, dr. Cseresnyés Ernő. Az orvosok többsége, így a kórház parancsnok-törzsorvosa is zsidó származású volt.

Februártól ápriliséig Richter Béla plébános úr járt a betegekhez. Véleménye szerint állandó lelki gondozásra lett volna szüksége a sebesült és beteg katonáknak. A káplánhiányt „vendégszereplésekkel” próbálta pótolni, de természetesen ez nem volt megoldás. Közbenjárása révén 1915. április 9-én hadikórházi lelkész érkezett Dunakeszire, és a Dunakeszi Magyar Királyi Hadikórház főnállása végéig négy római katolikus táborigazgatási lelkész teljesített itt szolgálatot. (Az orvosokat tábornoki bizottság néha napján meglátogatta, a székesfőváros közelsége ellenére a táborigazgatási főpapi hivatalból azonban soha senki sem érdeklődött.) 1915 novemberétől Richter Bélát Czeizlinger Lajos lelkész váltotta, aki 1918. januári áthelyezéséig minden vasárnap misézett a kórházban. Egész rövid ideig volt alkalmazásban Valter Lajos, őt Hoitsy L. Pál követte. A hadikórház gr. Károlyi Mihály forradalmi kormánya idején, 1918 decemberében megszűnt.

A gyártelepi 1000 ágyas hadikórház főépületének kórterme, ma a VOKE József Attila Művelődési Központ színházterme

Mihalik-kórház az Attila utcában

Nem ez a hadikórház volt az egyetlen a községben. A másik egészségügyi intézménynek Országos Vöröskereszt Egylet Dunakeszi Fiókja lenne a tulajdonképpeni helyes neve, de mivel a Mihalik-örökösök szép nagy, hat szobás villájában működött az Attila utcában (a ház mind a mai napig áll), a nép egyszerűen Mihalik-kórháznak nevezte. Nem is volt ez szoros értelemben vett kórház, hanem inkább a lábadozók otthona. Meleg, családias légkörű, s örült, akit sorsa, meg egy kis protekció idehozott. Állandóan húsz-harminc lakója volt. Dunakeszi származású is akadt bőven köztük, többek között Partli Jenő és Pusztai János. A kórház vezetője, mozdatója és éltető lelke Mihalik Margit úrhölgy volt, aki a költségek jó részét is magára vállalta. De támogatást kapott a kórház a Vöröskereszt Egylet központi segélyeiből, illetve közadományok is segítettek. Egy legenda szerint egyszer egy nemzetközi ellenőrző bizottság jött megvizsgálni a „lakók” életkörülményeit, de senkit sem találtak ott, mert az angolok lóversenyen voltak, a franciák pedig tekézték. Richter Béla szerint a világháborús évekből ez a szerény kicsi kórház Dunakeszi legharmonikusabb emlékei közé tartozik a Katolikus Kör után.

Nemcsak Dunakeszin, hanem Alagon is ápolták a háború sebesültjeit. A Magyar Lovaregylet egyik versenystábillójának tréner lakását rendezték be könnyebben sérült katonabetegek számára. A háború alatt mint egy húsz katonát kezeltek állandóan a falutól legmesszebb eső Geiszt-telepen. Az öreg gróf Batthyány Elemér hadnagy uniformisban látogatta hetenként a kórház lábadozó katonáit.

A kórházakban nem csak magyar sebesülteket ápoltak. Az itt elhunyt katonákat a Kegyeleti temetőbe helyezték végső nyugalomra. A hantoknál kis, számozott táblák voltak, a régi dunakesziek még emlékeznek azokra az időkre, amikor az általános iskolások gondozták a temetőt. Sajnos mára már a hantok eltűntek. A halottak nevét két obeliszk őrizte egy-egy réztáblával az utókor számára. Ma már csak az obeliszkeket találjuk ott, a réztábláknak nyoma veszett.

Minden esztendő május hónapjának utolsó vasárnapján megemlékezünk a hősi halottakról. Ennek eredete az 1917. évi VIII. törvényre vezethető vissza. Ebben mondták ki először, hogy „nemzetiünk hősi halottainak kegyelet teljes tiszteletét megfelelő módon kifejezésre kell juttatni”. A törvénycikk szerint

minden község és város anyagi helyzetéhez mérten köteles méltó emléket állítani az utókor számára, mindazok nevével, akik a hazáért áldozták életüket. A dunakeszi előljárási tanács jegyzőkönyve szerint a község vezetősége 1928. január 10-én kötött szerződést az alkotókkal, Pongrácz Siegfrieddel és Reichenberger Jenővel, budapesti szobrászművészekkel. Az emlékmű 8500 pengő összköltségből készült, ebből 6244 pengő közadakozásból, 1551 pengő földek haszonbér összegéből, 705 pengő az e célra rendezett előadásokból gyűlt össze. A női szoboralak fején eredetileg korona volt, talapzatán 115 hősi halott neve olvasható. Az 1928-as avatáson jelen volt a kép szerint balról: Bajnok Géza főtanító igazgató, Holovics Pál törvénybíró, Dr. Lakatos Pál plébános, Bohunka Lajos főjegyző, K. László József községi bíró és Hajnal Pál jegyző. A 30-as években az emlékmű köré kerítést építettek. Az eredetileg mészkből készült és belül üreges emlékmű az időjárás viszontagságai miatt megsérült, a talapzat és a törzs megrepedt, ezért 1944-ben felújították.

A hősi emlékmű avatása

Az ünnep a második világháború után eltűnt a naptárból, majd a rendszerváltozást követően ismét visszakerült. A Magyar Köztársaság Országgyűlése a magyar nemzet soha el nem múló hálája jeléül, a ma élő és a jövő nemzedékek okulására, a hősök dicsőségére, a 2001. évi LXIII. törvény alapján minden esztendő május hónapjának utolsó vasárnapját a Magyar Hősök Emlékünnepévé nyilvánította. Dunakeszin a 2005-ben létrejött Tóth Mariska Hagyományőrző Alapítvány alapító okiratának egyik pontja kimondja, hogy a dunakeszi tanuló ifjúsággal a Hősök napját meg kell ünnepeltetni. Az alapítvány fennállása óta ezt a célt sikerült is teljesíteni.

Felhasznált irodalom:

A dunakeszi Szent Mihály templom Historia Domusa

A fotók a Révész István Helytörténeti Gyűjteményből származnak

